

6. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 24;
7. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 19;
8. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 11;
9. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 12.; 10. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 10;
11. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 8;
12. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 7;
13. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 20;
14. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 18;
15. ДАВіО, ф. Р-6021, оп. 1, спр. 9.

**Сергій Калитко,
Олександр Кравчук**

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ТА ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ВІННИЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.

У статті на матеріалах Вінницької області висвітлюються зміни адміністративно-територіального устрою при здійсненні колективізації, засобом якої був Голодомор. Наведено відомості про людські втрати в регіоні, не подолані до нашого часу.

Ключові слова: Вінницька область, округа, район, колективізація, Голодомор, демографічні втрати.

Трагічне місце в історії України ХХ ст. займають події, які Верховна Рада України 28 листопада 2006 р. у законі «Про голодомор 1932-1933 років в Україні» кваліфікувала як геноцид українського народу [7, с. 5].

Попри значну кількість публікацій з цієї проблеми, залишаються аспекти, що вимагають подальших студій, зокрема питання про місце змін адміністративно-територіального устрою у цьому процесі та демографічні наслідки – людські втрати у регіонах.

Метаповідомлення – висвітлити на матеріалах Вінницької області значення діяльності влади щодо змін адміністративно-територіального устрою у здійсненні цього злочину та його наслідки.

Голодомор слугував знаряддям більшовицької партії у трансформації селянства як суспільного класу, що отримала офіційну назву колективізації.

Наприкінці 1920-х рр. відбулася радикальна зміна у внутрішній політиці СРСР. Боротьба за владу в більшовицькій верхівці, що розпочалася з відходом В. Леніна від влади внаслідок хвороби й загострилася після його смерті, завершилася перемогою групи генерального секретаря ЦК РКП(б) Й. Сталіна. Нове керівництво відмовилось від ідеї «світової пролетарської революції» і висунуло гасло «побудови соціалізму в одній, окремо взятій, країні». Реально це означало пришвидшене перетворення СРСР у сучасне індустріальне суспільство на засадах принципів «воєнного комунізму» – викорінення приватної власності в усіх сферах економіки – промисловості,

сільському господарстві, торгівлі. Якщо промисловість відкрито проголошувалася державною власністю, то більшість сільського господарства та торгівля на селі начебто належали трудящим, зокрема, селянам, у формі так званих колективних господарств – колгоспів та споживчої кооперації. Насправді діяльність цих структур жорстко контролювалася партійно-державним апаратом, який фактично керував ними, але юридично не відповідав за результати управління й становивше колгоспників.

Більшовицька політика щодо селянства прикривалася ідеологемами про необхідність, задля створення небаченого в історії людства суспільного ладу суцільної рівності та справедливості, перетворення селянина із дрібного власника у трудівника, позбавленого приватної власності на засоби виробництва.

Загалом, інструментами реалізації політики більшовицького керівництва виступали партійно-державний апарат і структури державної безпеки, що відігравали провідну роль.

Здійснення колективізації не оминуло сфери адміністративно-територіального устрою.

На час офіційного проголошення політичного курсу на колективізацію у листопаді 1929 р. на Вінниччині, як і у всій радянській Україні, існував адміністративно-територіальний поділ, запроваджений у 1923-1925 рр. за схемою: округа – район – сільська рада (сільрада). За площею райони були менші повітів.

Сучасні дослідники відзначають домінування політичних чинників у формуванні цього устрою. На думку дослідника В. Шабельникова, реформа адміністративно-територіального устрою фактично була прив'язана до численності партійних організацій і повинна була виключити прояви невдоволення серед населення. На IX з'їзді КП(б)У в грудні 1925 р. відзначалося, що найважливіше завдання партії – створення міцних районних центрів як основних ланок державного, адміністративно-господарського й культурного будівництва на селі, розширення свого впливу на маси [12, с. 51–52]. Ю. Лоза вважає триступеневу систему 1925 р. найоптимальнішою для тогочасної радянської України. Компактні округи здебільшого були економічно досить самостійними [4, с. 23]. М. Олійник відзначає, що попри наближення влади до людей, економії коштів на утримання управлінського апарату, головний результат реформи полягав у встановленні повного контролю за всіма сферами життя населення, зокрема, Поділля. Цього було досягнуто розширенням мережі компартійних і правоохоронних органів за рахунок районного рівня, адже раніше вони існували в губернських та повітових центрах [5, с. 100, 103].

За переписом 1926 р. на теренах сучасної Вінниччини проживало 2 004 182 осіб [11, с. 50]. Цей показник збільшився порівняно із показниками 1920 р., коли становив 1 812 348 осіб [9, с. 87-88].

На 1930 р. на Вінниччині існували Вінницька, Могилів-Подільська, Тульчинська округи. Гайсинська округа у 1925 р. була ліквідована. Відбувалися зміни у приналежності до округ окремих районів.

Колективізація передбачала докорінну зміну економічного і соціального становища, способу життя всіх селянських господарств, мільйонів людей. Для досягнення цієї мети необхідна була управлінська структура, настільки наближена до кожного селянського двору, щоб контролювати його.

Залучення селян до колгоспів покладалось на районну ланку влади. Зацікавленість московського керівництва в успішній реалізації політики на селі, посилення централізованого управління союзними республіками виявились у втручанні в зміни адміністративно-територіального устрою радянської України, що раніше було прерогативою республіканської влади.

Відповідно до постанови ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 р. «Про ліквідацію округ», ВУЦВК і РНК УСРР 2 вересня 1930 р. видали постанову «Про ліквідацію округ і перехід на двоступеневу систему управління». За новим поділом райони безпосередньо підпорядковувались центральним органам республіканської влади. Кількість районів зменшувалась [12, с. 85–86].

Проте, двоступенева система призвела до ослаблення принципу централізму в системі управління через неможливість центральних партійних і державних установ забезпечити своєчасне керівництво великою кількістю районів.

Опір селянства колективізації вимагав тотального контролю, оперативного реагування на протиколгоспні виступи, зазвичай репресивними заходами. Виникла потреба створення надрайонної структури, яка б слугувала механізмом для цього та передачі політики центру в окремих регіонах. Інакше, як зауважувалось у редакційній статті газети «Вісті ВУЦВК» від 11 лютого 1932 р., неможливо було «доглядати й спрямовувати повсякденну діяльність місцевих органів, забезпечити систематичну перевірку виконання – стрижневу вісь радянського і господарського будівництва за теперішніх обставин» [10]. Ці обставини спричинили чергову зміну адміністративно-територіального устрою радянської України: повернення до триступеневої системи управління завдяки створенню обласної ланки: центр – область – район.

Як відзначають дослідники, зокрема С. Єсюнін, утворення областей слугувало для подолання опору селянства політиці колективізації та сприяло її завершенню [3, с. 11].

Нова триступенева система відрізнялася від тієї, що існувала у 20-х роках. На відміну від системи округів, що містила певні мінімальні елементи самоврядування, обласна – ґрунтувалася на принципі єрестогокого підпорядкування центру нижчих владних структур. Їх завдання полягало у беззастережному виконанні всіх директив центру у формі постанов, наказів, інструкцій, вказівок тощо.

Місцеві структури могли лише звітувати про свою виконавську діяльність перед органами, яким підпорядковувались. Завдяки створенню областей центр звільнявся від повсякденної, копіткої діяльності по виконанню власних рішень. Обласні структури через районну ланку мали можливість здійснення нагляду за станом справ буквально у кожному селі та вжиття відповідних заходів.

Розміри районів визначалися таким чином, щоб місцеві представники владних структур могли найшвидше дістатися до кожного поселення. Основним засобом комунікації були поїздки кіньми, телефон і телеграф діяли лише в окремих селах.

Нова структура дозволила поширити здійснення репресій на широкі верстви селянства. Окрім розкуркулених, висланих із села, всі, хто відмовлявся йти до колгоспу, зазнали найжорстокіших і витончених тортур приреченням на повільну смерть від голоду, поверненням людей до первісного стану існування, до збиральництва і канібалізму.

Створена тріступенева обласна система виявилася оптимальною для остаточного придушення Голодомором масового опору селян та подальшого управління колгоспами аж до кінця існування радянської влади.

Оплата праці в новостворених колективних господарствах була символічною. Люди виживали завдяки підсобним господарствам розміром 0,6 га. Відсутність економічних стимулів до праці у колгоспі компенсувалась адміністративним примусом, прагненням контролювати трудову діяльність кожного селянина. На селі це здійснювали бригадир і голова колгоспу разом з головою сільради. Для встановлення жорсткого контролю було запроваджено інститут уповноважених. У кожний колгосп на час сіви, жнив, інших сільськогосподарських кампаній приїздив представник з району, а район – із обласної структури. Їхнє завдання полягало в нагляді за здійсненням польових робіт, виконанні задачі хліба та іншої продукції у встановлених державою обсягах тощо. Абсолютна більшість уповноважених була малокомпетентна або зовсім некомпетентна у аграрній сфері.

Статус колгоспника мав упосліджений характер. Відсутність права на паспорт, запроваджено наприкінці 1932 р. (заборона видавати паспорти селянам скасовано 1974 р.) унеможливило вільне пересування по країні. Для поїздки необхідно було отримати спеціальну довідку, що видавалася головою сільради на власний розсуд, тобто відбулося своєрідне відновлення кріпацтва.

9 лютого 1932 р. IV позачергова сесія ВУЦВК XII скликання ухвалила рішення про утворення з 27 лютого 1932 р. п'яти областей, зокрема Вінницької [12, с. 87–89]. Територія області охоплювала терени сучасних Вінницької, а також Хмельницької, окремих районів Житомирської, Черкаської, Одеської [6, с. 183], Кіровоградської областей. До складу області в її сучасних межах увійшли місто обласного підпорядкування Вінниця та райони: Барський, Бершадський, Брацлавський, Вороновицький, Гайсинський, Джулинський, Жмеринський, Іллінецький, Калинівський, Козятинський, Копайгородський, Крижопільський, Липовецький, Літинський, Махнівський, Могилівський, Мурованокуриловецький, Немирівський, Оратівський, Піщанський, Плисківський, Погребищенський, Станіславчицький, Теплицький, Тиврівський, Томашпільський, Тростянецький, Тульчинський, Уланівський, Хмельницький, Чернівецький, Чечельницький, Шаргородський, Ямпільський. Вінницький район було ліквідовано внаслідок підпорядкування 33 сільських рад приміської смуги Вінницькій міській раді [1, с. 6-7]. Відновлено район

весною 1937 р. [2, с. 1, 4]. 4 квітня 1934 р. розформовано Староміську сільраду у зв'язку з приєднанням Старого Міста до Вінниці [8, с. 24].

Радянська модернізація України у 1930-х рр. суттєво зменшила населення регіону. Найбільших втрат Україна зазнала під час голодомору-геноциду 1932 – 1933 рр. За відомостями В. Петренка, на початку 1932 р. на теренах сучасної Вінниччини проживало 2 580 732 особи. У 1934 р. чисельність населення становила 2 049 707 осіб [7, с. 290]. Втрата понад 20 % населення регіону є найбільшою кількістю відомим демографічними втратами за історію Вінниччини.

Отже, зміни адміністративно-територіального устрою та розбудова на її основі владна вертикаль були частиною системи заходів у радянській політиці нищення традиційного селянства щоб перетворити його у «соціалістичний клас-трудівників-колгоспників». Саме після запровадження триступеневої обласної системи влада засобами Голодомору-геноциду селян створила колгоспний лад. Загалом було створено жорстко ієрархічну вертикаль влади, яку можна порівняти з структурою влади у Російській імперії та сучасній Росії. Високою була людська ціна радянських перетворень. Втрати від голодомору-геноциду не подолана до нашого часу. Чисельність населення Вінниччини не сягає рівня початку 1932 р.

Джерела та література:

1. Довідник з основних статистично-економічних показників господарства Вінницької області УСРР. Харків, 1933.
2. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду У.Р.С.Р. 1937. № 19. 17 квітня.
3. Єсюнін, С. Передумови створення та процес становлення Кам'янець-Подільської (нині Хмельницька) області. // Матеріали Всеукр. наук. історико-краєзнав. конф. «Хмельниччина: історія та сучасність». Хмельницький, 2022.
4. Лоза, Ю. І. Формування території та історія адміністративно-територіального устрою. // Енциклопедія історії України. Київ, 2018. Т. «Україна-українці», Кн. 1.
5. Олійник М. П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921-1928 рр.). Хмельницький, 2015.
6. Олуйко, В. М., Слободянюк, П. Я., Баюк, І. М. Адміністративно-територіальний устрій Поділля: історія та сучасність. Хмельницький, 2005.
7. Петренко В. І. Більшовицька влада та українське селянство у 20-30 рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). Вінниця, 2008.
8. Петренко, О. Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності. Вінниця, 2008.
9. Степанчук Ю. С. Демографічна характеристика та соціальна структура населення Поділля після громадянської війни. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2001. Вип. III.
10. Центр-область-район. // Вісті ВУЦВК. 1932. № 35. 11 лютого.
11. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ ст. К., 2001.

12. Шабельніков, В. І. Реформування адміністративно-територіального устрою України в 1917–1940-му рр. Донецьк, 2006.

Руслан Зелінський

ФАКТИ НЕЗАДОВОЛЕННЯ ТА СПРОТИВУ ПОДОЛЯН ДЕРЖАВНІЙ ПРОДОВОЛЬЧІЙ ПОЛІТИЦІ 1932-1933 РОКІВ В ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті наведено окремі архівні документи, як доказ фактів спротиву селян Поділля хлібозаготівельній кампанії радянської влади початку 1930-х років. Серед документів - службове листування посадових осіб радянсько-репресивних органів. Факти невдоволення населення радянською продовольчою політикою зазначеного періоду виявлялись в публічних висловлюваннях, закликах до непокори та в реальних діях перешкоджання хлібозаготівлі, так званим «волинках».

Ключові слова. Голодомор, непокора, «волинки», хлібозаготівля, репресії.

Серед досить об'ємної документальної джерельної бази з тематики Голодомору 1932-1933 років в Україні заслуговують також на увагу і документи щодо фактів незадоволення та спротиву населення державній продовольчій політиці 1932-1933 років. Чимало таких документів зберігається і в Державному архіві Вінницької області, аналіз яких дозволяє систематизувати та класифікувати зазначені факти.

Перш за все очевидною є тенденція масового невдоволення населення політикою хлібозаготівель держави, що виявлялася у настроях населення: виступи, заклики, публічні заяви.

Це можна проілюструвати на прикладі інформаційних повідомлень тимчасового виконуючого обов'язки начальника Брацлавського райвідділу ГПУ Молдавського начальника секретно-політичного відділу Вінницького оперативного сектору ГПУ УСРР про реагування населення на оприлюднення плану хлібозаготівлі від 22 липня 1931 року. В документі наводяться приклади невдоволення навіть з боку радянсько-господарського керівництва. Так, зазначено, що голова колгоспу «Селянський хлібороб» с. Марксове Д. Панадій сказав селянам, що в цьому році прийшла погибель людства та закликав взятися за зброю. Далі йдеться, що голова сільради с. Грабовці Євтихій Кравець заявив, що «чорта вони візьмуть цього року хліба, коли в нас такий неврожай, у мене самого чотири копи озимини дадуть не більше як 24 пуди і, якби прийшли до мене за хлібом, я перший вигнав би колом з подвір'я». Колгоспник Зарічанський сказав, що зараз гірше жити як за царизму, а мешканець с. Вигнанка Мукомел Леонтій заявив, що жодного зерна не віддасть державі, а хто прийде забирати тому голову проломить, так як не допустить, щоб його родина голодувала. В документі зафіксована думка селянина Шаргородського Олександра з с. Забужжя, який зауважив, що доки будуть колгоспи, то з голоду люди повмирають. [1]